

สังฆกรรมวิธีในจิตรกรรมฝาผนังวัดปทุมวนาราม

The Formal Act of Buddhist Monks on Mural Paintings at Wat Pathumwanaram

ดร. นฤมล สารากรบริรักษ์

หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาไทยศึกษา
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Narumol Sarakornborirak, Ph.D.

Doctor of Philosophy Program in Thai Studies,
Faculty of Humanities and Social Sciences, Burapha University

คำสำคัญ : สังฆกรรม ;

จิตรกรรมฝาผนัง ;

วัดปทุมวนาราม

Keywords :

Sanghakamma ;

Mural Painting ;

Wat Pathumwanaram

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้เป็นการศึกษาวิเคราะห์และอภิปรายเกี่ยวกับสังฆกรรมวิธีที่ปรากฏในเอกสารและจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม มีวัตถุประสงค์ คือ 1) เพื่อศึกษาความหมายของจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธี วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร และ 2) เพื่อศึกษาสังฆกรรมที่ปรากฏในเอกสารและจิตรกรรมฝาผนังและผลสืบเนื่องต่อมา

ผลวิจัยพบว่า สังฆกรรมเป็นหลักในการควบคุมวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ และเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งขึ้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังปรากฏในหมายรับสั่งต่างๆ คำประกาศ ราชกิจจานุเบกษา และปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังพระอารามหลวงที่พระองค์ทรงสร้าง โดยมีวัดปทุมวนารามเป็นหลัก เขียนบริเวณช่องระหว่างหน้าต่าง 12 ห้อง ภาพมีคำจารึกอธิบายภาพเกี่ยวกับสังฆกรรมวิธีตอนต่างๆ ได้แก่ การประชุมปรึกษาหารือของคณะสงฆ์ การขอปริวาสกรรม การสวดอัปภาณกรรม และอุโบสถกรรม ซึ่งอุโบสถกรรมเป็นเรื่องสำคัญของคณะสงฆ์ มีระเบียบในการลงอุโบสถทุกกึ่งปักษ์ พระสงฆ์จะต้องบริสุทธิ์ศีลเข้าร่วมกันฟังพระปาติโมกข์ 227 ข้อ หากมีผู้ใดอาบัติให้แสดงตนและไม่สามารถเข้าร่วมในการทำสังฆกรรมนั้นได้ อุโบสถกรรมเป็นสังฆกรรมสำคัญ เป็นกิจที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติสม่ำเสมอเป็นวินัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้พระสงฆ์ปฏิบัติเคร่งครัด ร่วมกับการออกกฎหมายเพื่อชำระพระพุทธศาสนาให้ผู้ที่ละเมิดทั้งวินัยและกฎหมายได้รับการลงโทษ จิตรกรรมฝาผนังเรื่อง

หน้าตรงข้าม :

สังฆกรรมวิธีในจิตรกรรม

ฝาผนังวัดปทุมวนาราม

สังฆกรรมวิธีจึงเป็นสื่อในการย้ำเตือนให้แก่พระสงฆ์และประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของสังฆกรรมเพื่อการปฏิบัติที่ถูกต้อง

Abstract

This research has 2 main objectives. The first objective is to study the meaning of the murals about the formal act practices at Wat Pathumwanaram. The second is to study such monastic activities as recorded in historical documents and on mural paintings. Drawing upon documents of King Mongkut's orders, the Ministry Announcements in the Gazette, and on mural paintings at monasteries that King Mongkut ordered to build, particularly at Wat Pathumwanaram, the paper looked at the practice of the formal act – a monastic practice which was activated in the reign of King Mongkut in order to control behavior of the monks. At the ordination hall of the temple, mural paintings on the inner walls between windows depict various practices of formal act including “Consultation Meeting amongst Monks of Each Monastery”, “Asking a Pariwatsa Karma”, “Prayer a AppannaKarma” and “Uposoth Karma”. As the monastic act which King Mongkut urged monks to routinely practice very fortnight at appointed times, Uposoth Karma was a strictly religious practice which every monk within the viharasima or boundary was expected to attend in order to pray the Pathimokha or monks' disciplinary codes, 227 stanzas in total. The research suggested that the murals depicting the formal act practices function as a sign to remind monks and citizens to be aware of its importance.

บทนำ

“สังฆกรรม” คือ กิจในพระวินัยปิฎกที่ให้พระสงฆ์กระทำร่วมกันภายในพระอุโบสถ โดยต้องมีความถูกต้องและพร้อมเพรียงของหมู่สงฆ์ พระสงฆ์ต้องมีความบริสุทธิ์อย่างครบถ้วน จึงเป็นกฎระเบียบที่รักษาความเป็นพระสงฆ์ที่งดงามไว้ เพราะพระสงฆ์มีความสำคัญต่อการสืบอายุพระพุทธศาสนา

“สังฆกรรมวิธี” เป็นคำที่ไม่ปรากฏในพระวินัยปิฎก แต่ปรากฏในหมายรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวสร้างวัดปทุม-

วนาราม โดยโปรดให้เขียนจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธีขึ้นดังปรากฏใน
หมายรับสั่งว่า “ภายในผนังหว่างหน้าต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่องสังฆกรรมวิธีใน
พระวินัย ที่บ้านกบข้างในมีเรื่องตามโคลงสุภาษิตต่างๆ บนหลังหน้าต่างขึ้นไป
แสดงเรื่องเทพบุตร เทพธิดา มาประพาสในสวน”¹

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาของ
การปฏิรูปพระสงฆ์ที่มีการก่อตั้งคณะธรรมยุติกาศึกษาขึ้นโดยสมเด็จพระอนุชาธิราช
เจ้าฟ้ามงกุฎฯ เมื่อครั้งทรงผนวชเป็นพระวชิรญาณเถระ ต่อมาเมื่อสมเด็จพระ
อนุชาธิราช เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ขึ้นเสวยราชย์สมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พระองค์ทรงเข้มงวดต่อพระสงฆ์มากยิ่งขึ้น โดยให้ความ
สำคัญกับการทำสังฆกรรม ดังปรากฏหมายรับสั่งที่เกี่ยวกับการทำสังฆกรรมใน
คำประกาศวิสุทธศีลมาและพระราชนิพนธ์บทสวดมนต์ บทสาธยายธรรมเป็น
ภาษาบาลีและมีคำแปลกำกับไว้ ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้พระสงฆ์มีวัตรปฏิบัติที่
ถูกต้องเพื่อการชำระพระพุทธศาสนาให้กลับคืนบริสุทธิ์ ดังปรากฏในคำ
ประกาศฉลองยุค พ.ศ. 2408 กล่าวถึงการก่อตั้งคณะธรรมยุติกาศึกษา ความว่า

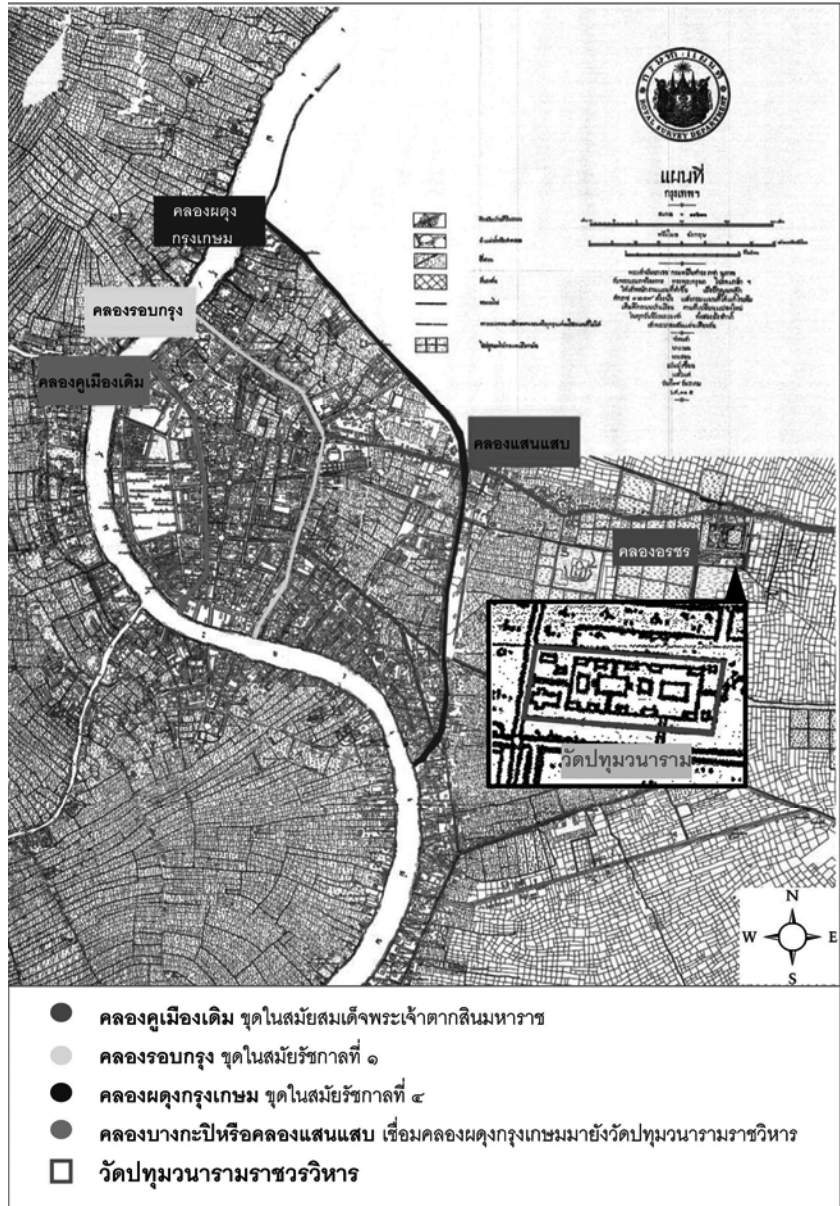
ครั้งนั้นศักราช 1191 ปีฉลูเอกศกทรงพระดำริเห็นว่าในเวลานั้น
ไม่สบาย เพราะเจือปนรคนไปด้วยอะลัษชี ไม่เป็นที่ควรที่จะประพาศ
พระมหัจฉริยะ จึงเสด็จกลับขึ้นไปยังวัดสมอราย ตั้งคณะนิคายให้
บรรพชาอุปสมบท แก่กุลบุตรที่มีศรัทธา สมเคราะห์แก่กุลหัตถ์ด้วย
ธรรมคณาอนุสาสน์โนวาท ในธรรมสวณะประกาศ ประดิษฐานธรรม
ยุติกะนิคายให้รุ่งเรืองแผ่หลายขึ้น²

เนื่องจากเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
ผนวช ทรงตระหนักถึงเรื่องความศรัทธาพระพุทธศาสนาอย่างเป็นเหตุเป็นผล
ทรงศึกษาภาษาบาลีและพระไตรปิฎก และวิทยาการอื่นๆ พระองค์ทรงมอบ
หลักและแนวทางนี้ให้พระสงฆ์ที่เลื่อมใสในคณะธรรมยุติกาศึกษาปฏิบัติ เมื่อเสด็จ
ขึ้นครองราชย์ทรงอธิบายหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเพื่อป้องกันความเชื่อที่
ไม่สอดคล้องกับหลักธรรม “ก็เพราะมีผู้ไม่ถือศาสนาจริงๆ เข้ามาแอบอิงอาศัย
อ้างเท็จ อวดโกงๆ ว่าตัวถือพระพุทธศาสนานั้นมากมายมีมานาน”³

แนวทางการให้ความรู้แก่พระสงฆ์เพื่อตระหนักถึงหน้าที่ทั้งใน
เรื่องของสังฆกรรมวิธีและการเทศนายังปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังด้วย การ
ศึกษาสังฆกรรมวิธีในจิตรกรรมฝาผนังวัดปทุมวนารามจำเป็นต้องอาศัย
การตีความภาพจากการอ่านสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความหมายที่สอดคล้องกับ
วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา เชื่อมองค์ประกอบโดยรวมทั้งหมดแล้วจึง
ศึกษาคุณค่าในงานจิตรกรรมฝาผนัง และเป็นภาพที่สำคัญประการหนึ่งของ
การอธิบายความสัมพันธ์ของพระอุโบสถกับการทำสังฆกรรมอย่างเคร่งครัดใน
พระวินัยที่เป็นหลักสำคัญที่มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล

สภาพภูมิสังคมสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่ส่งผลต่อสถาบัน พระสงฆ์

แผนที่แสดงอาณาบริเวณ
และคลองสายสำคัญของ
กรุงเทพมหานคร
ที่มา : ปรับปรุงจากแผนที่
ของกรมแผนที่ พ.ศ. 2439

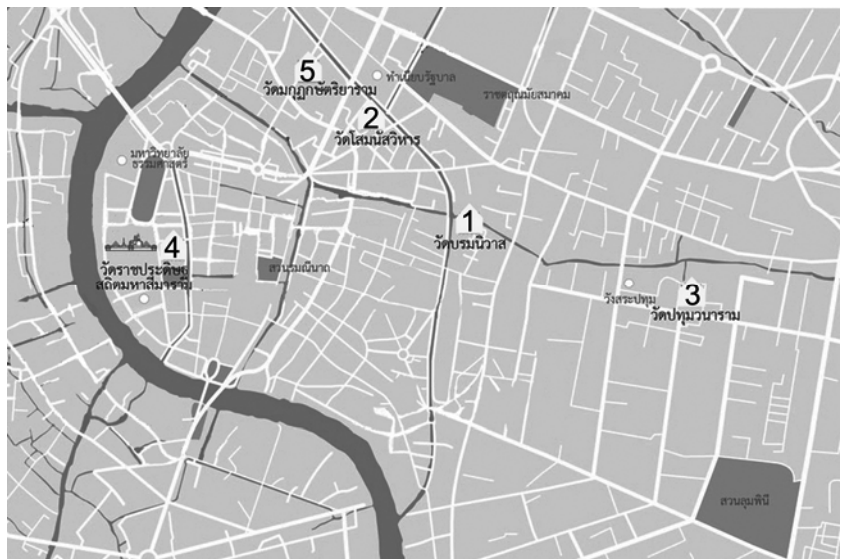

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์สภาพภูมิสังคมส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนตาม
มาอย่างมากในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น สภาพ
เศรษฐกิจ และประเพณี สถาบันสงฆ์ได้รับผลกระทบโดยตรงในฐานะที่เป็น
ผู้เผยแผ่และสืบทอดพระธรรมคำสอน และมีความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์

และประชาชน ประกอบกับมีการขยายพระนครเพื่อรองรับการเข้าอยู่อาศัยของประชาชนที่มีเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้คลองแสนแสบซึ่งเป็นคลองที่ขุดเพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กลายเป็นคลองสายสำคัญ โดยเป็นคลองที่ขุดต่อจากคลองมหานาคไปทางใต้ ผ่านคลองบางกะปิหัวหมากและบางขุนากไปออกแม่น้ำบางปะกงที่จังหวัดฉะเชิงเทรา แบ่งเรียกชื่อได้ 2 ช่วง คือ คลองแสนแสบใต้ มีจุดเริ่มจากคลองมหานาคตรงวัดบรมนิวาสไปถึงหัวหมากและคลองตัน ส่วนอีกช่วงหนึ่งเรียกว่า คลองแสนแสบเหนือ เริ่มจากหัวหมากผ่านคลองสามเสนช่วงปลาย ผ่านบางขุนากไปออกแม่น้ำบางปะกง⁴

ภายหลังจากการขยายกรุงเทพมหานคร พระองค์ทรงสร้างพระอารามหลวงทั้งที่อยู่ภายในเขตพระนครและนอกพระนครจำนวน 5 วัด ได้แก่ วัดบรมนิวาส และวัดปทุมวนารามอยู่นอกพระนคร วัดโสมนัสวิหาร วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดมกุฏกษัตริยารามอยู่ภายในพระนคร การกำหนดให้มีวัดทั้งที่อยู่ภายในแนวพระนครและนอกพระนครมีความหมายสำคัญ เช่น วัดที่มีพระสงฆ์คณะลาวจากวัดบวรนิเวศวิหารไปจำพรรษา คือวัดปทุมวนาราม กลายเป็นศูนย์กลางให้ชาวลาวที่อาศัยบริเวณนั้นได้มีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจและอยู่ภายนอกพระนคร ในขณะที่วัดภายในพระนครไม่มีวัตถุประสงค์ในเรื่องการปกครองประชาชนแต่อย่างไร

แผนที่แสดงที่ตั้งของ
พระอารามหลวงใน
พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มา : ปรับปรุงจากแผนที่
ของกรมแผนที่ พ.ศ. 2439

การปกครองคณะสงฆ์ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์และการปกครองคณะสงฆ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความคล้ายคลึงกันคือ ประกอบด้วยคณะสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงสุด แบ่งการปกครอง

เป็นคณะต่างๆ มีวัดที่ขึ้นในสังกัดคณะตามภูมิภาคร่วมกับการใช้กฎหมาย บ้านเมือง มีฝ่ายฆราวาสเป็นฝ่ายที่จะช่วยตรวจตราให้พระสงฆ์ไม่ประพฤติดุคพระวินัย ย่อหย่อน หรือทำผิดกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งมีความผิดและมีบทลงโทษรองรับ

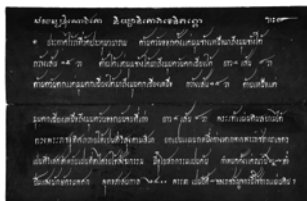
การปกครองคณะสงฆ์โดยอาศัยหลายฝ่ายส่งผลให้พระสงฆ์ต้องมีความระมัดระวังในวัตรปฏิบัติ เพราะฝ่ายฆราวาสก็ได้รับการอบรมจริยธรรม มีความรู้ความเข้าใจในแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ที่จะรักษาความบริสุทธิ์ ดังพบว่ามี การจับสึกพระสงฆ์ พระราชาคณะ ที่ต้องอาบัติหนัก หากมีการตรวจสอบไต่สวนแล้วพบว่า เป็นความจริงก็จะทำการสึกแล้วสึกแซนเป็นไพร่หลวงทำงานหนัก เพื่อเป็นบทลงโทษตามแนวทางการชำระพระพุทธศาสนา ที่มีมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1

การชำระพระพุทธศาสนาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถึงรัชกาล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการชำระด้วยวิธีการต่างๆ ได้แก่ การสังคายนาพระไตรปิฎก การสังคายนาสวดมนต์ การรื้อฟื้นพิธีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา และวันมาฆบูชา การส่งเสริมให้พระสงฆ์เล่าเรียนพระคัมภีร์ การแปลบทสวดมนต์ และแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ตลอดจนการตรากฎหมายพระสงฆ์เพื่อเอาผิดกับผู้ที่ไม่มาบวชแล้วสร้างความเสื่อมเสีย เป็นต้น แนวทางดังกล่าวสืบต่อมาจากการก่อตั้งคณะธรรมยุติกา โดยกำหนดให้พระสงฆ์ธรรมยุติกามีวัตรปฏิบัติเป็นแบบอย่างให้แก่พระสงฆ์อื่นๆ ได้ตระหนักถึงหน้าที่หลักของพระสงฆ์

วัดปทุมวนารามและจิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธี

วัดปทุมวนารามเป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ตั้งอยู่เลขที่ 969 แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร มีเนื้อที่ 18 ไร่ 9 ตารางวา⁵ ทิศเหนือติดกับที่ธรณีสงฆ์ของวัดปทุมวนาราม ที่ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ และคลองแสนแสบ ทิศใต้ติดกับถนนพระรามที่ 1 ทิศตะวันออกติดกับที่สาธารณะประโยชน์ และศูนย์การค้าเซ็นทรัลเวิลด์ ทิศตะวันตกติดกับคลองอรชร (ซึ่งเป็นคลองที่แยกออกจากคลองแสนแสบ) และศูนย์การค้าสยามพารากอน สร้างขึ้นจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริถึงที่นาหลวงที่ทุ่งบางกะปิริมคลองแสนแสบ โดยมีสมเด็จพระยาองค์น้อยเป็นแม่กอง เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดีเขียนถึงประวัติการสร้างวัดปทุมวนารามดังนี้

ในเดือนอ้ายนั้น แล้วทรงพระราชดำริว่า ท้องนาที่หลวงอยู่ใน
คลองบางกะปิรายหนึ่ง จะทำเป็นสระบัวปลูกบัวต่างๆ ไว้ชมเล่น จึง
โปรดให้สมเด็จพระยาองค์น้อย เป็นแม่กอง พระยาสามภพพ่าย
เป็นนายงาน จ้างจีนขุดสระบัวให้เป็นเกาะน้อยเกาะใหญ่ ลดเลี้ยว

คำประกาศวิสุงคามสีมา
วัดปทุมวนาราม
ที่มา : “ประกาศ
วิสุงคามสีมา วัดโสมนัส
วัดปทุมวนาราม วัดบุญศิริ
อำมาตย์ และวัดราช-
ประดิษฐ์,” จดหมายเหตุ
รัชกาลที่ 4, สำนักหอสมุด
แห่งชาติ, สมุดไทยดำ,
จ.ศ. 1227, เลขที่ 153.

ภาพถ่ายเก่าวัดปทุมวนาราม
ที่มา : “วัดปทุมวนาราม,”
314-10421, สำนักหอ
จดหมายเหตุแห่งชาติ.

กันไป ถ้าที่ไม่พอก็ให้ซื้อราษฎรต่อไปอีก สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย
พระยาสามภพท้าย ทำพระที่นั่งที่ประทับแรมองค์หนึ่ง ทำพลับพลา
โรงละครที่เจ้าจอมอาศัย

โรงครัวข้างในและโรงครัวเลี้ยงขุนนางข้างหน้าชักกำแพง
ล้อมรอบเป็นเขตข้างหน้าข้างในฝ่ายใต้ให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง
ประทานชื่อวัดประทุมวันนาราม นิมนต์พระสงฆ์ธรรมยุติกาไปอยู่
เจ้าอธิการซื้อพระครูประทุมธรรมธาดา แล้วขุดสระใหญ่มีเกาะน้อย
เกาะใหญ่ในกลางสระในสระนั้นปลูกบัวต่างๆ บนเกาะนั้นให้ปลูกผัก
ต่างๆ พรรณดอกไม้ต่างๆ ถึงหน้าฤดูแล้งเดือนยี่ข้างขึ้นก็ไขน้ำเข้าไป
ไว้เปี่ยมสระ เสด็จมาประทับแรมอยู่ 2 ราตรีบ้าง 3 ราตรีบ้าง ให้
พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการฝ่ายในลงเรือพายเก็บดอกบัวแล
พรรณดอกไม้แลพรรณผักต่างๆ เล่นเป็นการสนุก เวลาเช้า พระ
ราชาคณะลงเรือสำเภาน้อยพายเข้าไปรับบิณฑบาต เวลาค่ำก็ให้มี
ผ้าป่าแลให้เรือข้าราชการเข้าไปเล่นเพลงตั้งท่อนสัปดาห์ดอกสร้อย
แลมีละครข้างในที่พระราชวังนั้นบ้าง ทรงดังนี้ทุกๆ ปี⁶

ในคำประกาศวิสุงคามสีมาสร้างวัดปทุมวนาราม ประกาศใน
พ.ศ. 2400 ซึ่งเป็นปีที่ 7 ในรัชกาลที่ 4 ระบุเขตพื้นที่ของวัดไว้ว่า

ประกาศไว้ว่าที่วัดประทุมวนาราม ด้านวันออกตั้งแต่มุมข้าง
เหนือมาถึงมุมข้างใต้ กว้างเส้น 15 วา ด้านใต้แต่มุมข้างใต้มาถึงมุม
ตะวันตกเฉียงใต้ ยาว 4 เส้น 8 วา ด้านตะวันตกแต่มุมตกเฉียงใต้
มาถึงมุมตกเฉียงเหนือ กว้างเส้น 15 วา ด้านเหนือแต่มุมตกเฉียง
เหนือถึงมุมตะวันออกบรรจบที่เก้ายาว 4 เส้น 8 วา พระเจ้าแผ่นดิน
สยามได้ทรงพระราชอุทิศถวายให้เป็นทีวิสุงคามสีมา ยกเป็นแผนก
หนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขต เป็นที่วิเศษสำหรับเป็นที่
อาไศรยใช้สังฆกรรมมีอุโบสถกรรมเป็นต้นกำหนดตั้งแต่ ณ วัน 6⁷
คำปีมเสงนักษัตรนพศก พุทธศาสนกาล 2400 พรรษา เป็นปีที่ 7
ของราชลัญจกรนี้ใช้การแผ่นดิน⁷

การก่อสร้างวัดปทุมวนารามเริ่มต้นจากการก่อรากพระอุโบสถ
การทักษิณมิต โยนนิมิต โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมา
ทอดพระเนตรการสร้างด้วยพระองค์เอง ปรากฏในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4
กล่าวถึงการกำหนดฤกษ์ที่จะก่อรากพระอุโบสถ และโยนนิมิต⁸

สิ่งปลูกสร้างในวัดปทุมวนารามในคราวแรกสร้างคือ พระอุโบสถ
พระมหาเจดีย์ พระวิหาร โพธิชระ และเขตสังฆาวาสจำนวนหนึ่งเท่านั้น อาศัย
ตามพระราชหัตถเลขา การสร้างวัดปทุมวนารามในพระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงรับสั่งให้สร้างสิ่งต่างๆ ในวัดปทุมวนาราม ดังนี้

บน : พระอุโบสถวัดปทุม-
วนาราม

กลาง : พระวิหารวัดปทุม-
วนาราม

ล่าง : โปธิฆระวัดปทุม-
วนาราม

พระเจดีย์วัดปทุมวนาราม

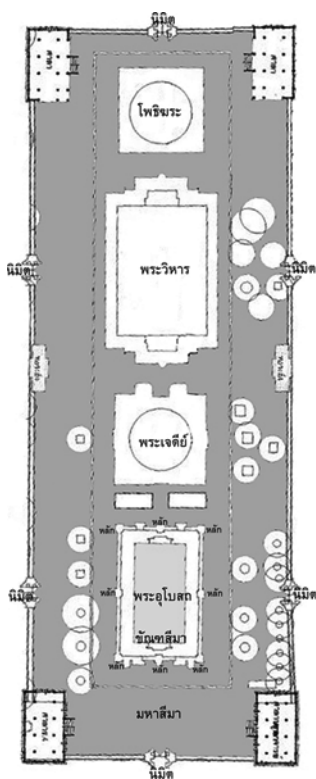

ให้สถาปนากการเปนพระอารามสร้างพระมหาสุปเจดีย์ มีชั้น
ชุกชีชั้นทักษิณ ซึ่งภายหลังได้เชิญพระพุทธรูปาริกธาตุ ซึ่งนำมาแต่
สี่หฬทวีป แลพุกามประเทศ บัญจุไว้ ณ ภายใน แลพระอุโบสถหลัง
หนึ่งด้านตะวันออก สำหรับพระมหาเจดีย์ มีกำแพงแก้วรอบ มี
มหาสีมาชั้นนอกชั้นใน...แลให้สร้างที่ประดิษฐานไม้พระ
มหาโพธิ ซึ่งนำพืชมามาแต่สี่หฬทวีปมีระเบียงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน แล
สร้างพระวิหารใหญ่ เปนที่ธรรมะฐานสำหรับพระมหาโพธิเขต
พุทธรูปวัดปทุมวนารามมีลักษณะการสร้างกลุ่มอาคารในแบบ
ที่เรียงกันไปตามแกนหลักทิศตะวันออก-ตะวันตก ประกอบด้วย
พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร แลโพนัฆระ แลเสนาสนะอื่นๆ
คือ หอกลอง หอระฆัง สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนตั้งอยู่ภายในลาน
ประทักษิณที่มีกำแพงแก้ว และซุ้มประตูจำนวน 6 ซุ้ม และมีศาลา
อีก 4 หลังที่บริเวณมุมกำแพงแก้ว

พระอุโบสถวัดปทุมวนารามเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ตั้งหันหน้าไป
ทางทิศตะวันออก มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีลักษณะเป็นอาคารทรงโรง
ขนาดกว้าง 10.20 เมตร ยาว 17.20 เมตร แบ่งพื้นที่ภายในจำนวน 5 ห้อง
ตั้งอยู่บนฐานไพทีซึ่งเป็นฐานที่สร้างยกขึ้นจากพื้นภายในเขตพุทธาวาส มีเสา
พาไลล้อมรอบอาคารซึ่งเป็นที่ประดิษฐานชั้นมหาสิมาล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วที่
มีมุมทั้ง 4 และที่กึ่งกลางแนวกำแพงแก้วเป็นที่ประดิษฐานมหาสิมาชั้นในหรือ
สิมันตริก (สี-มัน-ตะ-ริก) หน้าบันพระอุโบสถเป็นงานไม้แกะสลักปิดทอง
ประดับกระจกสีลวดลายผสม คือพื้นหน้าบันเป็นลายกระหนกและลายสระบัว
ตรงกลางหน้าบันประดิษฐานรูปมณฑปมีกระบังหน้าอยู่บนพานเพื่อเฉลิมพระ
เกียรติสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเช่นเดียวกับที่ปรากฏที่หน้าบันพระ
อุโบสถและพระวิหารวัดโสมนัสวิหาร

พระเจดีย์วัดปทุมวนารามเป็นเจดีย์ทรงระฆังเป็นงานเครื่องก่อ
ฉาบปูนทาสีขาว ตั้งอยู่บนฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน 3 ชั้น มีความสูง
รวมทั้งองค์พระเจดีย์ประมาณ 26 เมตร ความกว้างของฐานชั้นล่างสุด
ประมาณ 16 เมตร พื้นที่ส่วนกลางฐานชั้นที่ 2 มีห้องคูหาส่วนกลางประดิษ-
ฐานรอยพระพุทธบาทจำลอง ที่ฐานชั้นที่ 3 ภายในก่อผนังรับน้ำหนัก มีความ
ต่อเนื่องมาจากโครงสร้างส่วนฐานชั้นที่ 2 เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปาง
ไสยาสน์

พระวิหารวัดปทุมวนารามตั้งอยู่ตามแนวแกนหลักถัดจากพระ
เจดีย์ มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกับพระอุโบสถแต่มีขนาดใหญ่กว่า
เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทรงโรง มีมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีความ
กว้างประมาณ 10.15 เมตร ยาวประมาณ 17.15 เมตร แบ่งพื้นที่ภายใน
จำนวน 7 ห้อง มีระเบียงโดยรอบอาคาร ตั้งอยู่บนฐานไพทีที่สร้างยกขึ้นจาก
ลานในเขตพุทธาวาส มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีบันไดทางขึ้นทางด้านหน้าและ

แผนผังมหาสีมาวัดปทุม-
นาราม

ตำแหน่งการผูกมหาสีมา
ที่มา : ประยูร อุลุชาฎะ,
สีมาเถา (กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2540), 66.

ด้านหลัง 2 ตำแหน่ง เครื่องบนของพระวิหารเป็นหลังคาทรงจั่วโครงสร้างไม้
หลังคาซ้อนชั้น 3 ชั้น ทำมุขลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง หน้าบันพระวิหารมี
2 ส่วน คือ ส่วนหลังคาหลักเจาะหน้าบันตรงกลางเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป
ปางมารวิชัย พื้นหลังของหน้าบันเป็นลายกระหนก ตอนล่างของหน้าบัน
เป็นรูปเทวดา คนธรรพ์ ฤๅษี ยักษ์ ลิงนั่งพนมมือชุมนุม มีเครื่องสูงเช่น ฉัตร
บังสุริย พัดโบก อยู่ตรงกลางระหว่างชุมนุมของเหล่าเทวดา หน้าบันด้านหลัง
พระวิหารเจาะผนังเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิ แสดงพระพุท
ประวัติตอนเสวยวิมุตติสุขสัปดาห์ที่ 6 โดยมีพญานาคมุจลินทร์แผ่พังพานอยู่
ด้านบนกรอบจรรยา หน้าบันมุขโถงของพระวิหารทั้งด้านหน้าและด้านหลังเป็น
ภาพพระมหาพิชัยมงกุฎบนพานแว่นฟ้าขนาบข้างด้วยฉัตร 5 ชั้น

“โพธิ์พระ” หรือ “เรือนพระศรีมหาโพธิ์” ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันตก
ของพระวิหาร เป็นอาคารที่ล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นอาคารชั้นเดียวมี
ลักษณะคล้ายพระระเบียง อยู่ในแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีพื้นที่ตรงกลางก่อ
ยกขึ้นเป็นฐานปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์โดยก่อผนังทึบ แต่มีประตูที่กึ่งกลางผนัง
ทั้ง 4 ด้าน รอบผนังภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิบนฐานสิงห์

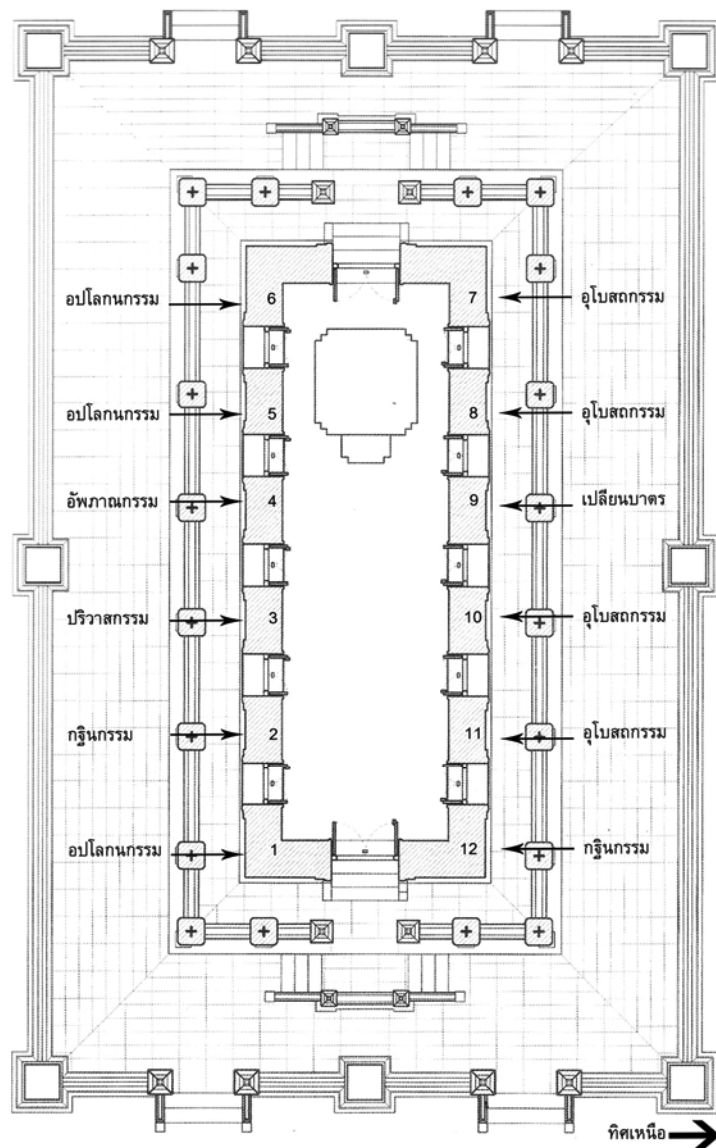
การผูกสีมาวัดปทุมวนารามเป็นแบบมหาสีมาและเป็นแบบแผน
ที่มีอยู่ในวัดธรรมยุติการกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความ
สำคัญของการผูกมหาสีมาวัดปทุมวนารามพบว่าเป็นที่มาของการรณาสีมา-
เถาของสมเด็จพระวันรัต (แดง) ระหว่างที่ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระธรรมวโรดม
ด้วย ซึ่งเป็นตำราที่ว่าด้วยเรื่องของการกำหนดเขตนิมิตในการสร้างขอบเขต
การทำสังฆกรรมโดยอธิบายตามพระวินัย มีภาพจิตรกรรมประกอบ

สีมาเถากล่าวถึงมหาสีมาโดยสรุปว่าให้วางนิมิตอบโรงอุโบสถก่อน
แล้วผูกสีมาด้วยกรรมวาจา และทำอุปัชฌายกรรม (คือการทำติจิวรวิปวาสะ-
สีมา ให้พระสงฆ์สามารถอยู่ในเขตสีมาแม้ปราศจากไตรจีวร ไม่ถือว่าอาบัติ)
ซ้ำอีกครั้งเพื่อให้สีมามั่นคง จากนั้นจึงกำหนดหลักสำหรับหลักมหาสีมาชั้นใน
หรือที่เรียกว่าสีมันตริก โดยมีระยะห่างจากชั้นหยาบสีมาไม่มากนัก กำหนดสีมัน-
ตริกแล้วให้เดินไปโดยรอบ แล้วทำอุปัชฌายกรรมซ้ำอีกครั้งเพื่อให้สีมามั่นคง
เช่นเดียวกับชั้นหยาบสีมา

การสร้างพระอุโบสถจึงต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่งทั้งในเรื่องของ
ขนาดโรงอุโบสถ และการกำหนดนิมิต และมีสีมาที่ไม่ขัดต่อพระวินัย เพราะ
จะทำให้สังฆกรรมที่ทำในอุโบสถนั้นเป็นโมฆะเนื่องจากเป็นสีมาวิบัติได้ พระ
อารามที่มีแผนผังของมหาสีมาเช่นเดียวกับวัดปทุมวนาราม คือ วัดบรมนิวาส
วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม และวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม
แต่วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามมีลักษณะพิเศษกว่าตรงที่เป็นมหาสีมา
ชั้นเดียวที่รอบทั้งวัด สำหรับวัดปทุมวนารามมีการผูกมหาสีมาเป็นไปตาม
พระราชกระแสรับสั่งถึงการสร้างวัด ดังนี้

ให้สถาปนากการเป็นพระอารามสร้างพระมหาสุปเจดีย์ มีชั้น
 ชุกชีชั้นทักษิณ ซึ่งภายหลังได้เชิญพระพุทธรูปสำริดธาตุ ซึ่งนำมาแต่
 สีสหทวีป แลพุกามประเทศ บัญจุไว้ ณ ภายใน แลพระอุโบสถหลัง
 หนึ่งด้านตะวันออก สำหรับพระมหาเจดีย์ มีกำแพงแก้วรอบ มี
 มหาสีมาชั้นนอกชั้นใน...แลให้สร้างที่ประดิษฐานไม้พระ
 มหาโพธิซึ่งนำพืชมามาแต่สีหทวีปมีระเบียงล้อมรอบทั้ง 4 ด้าน แล
 สร้างพระวิหารใหญ่ เป็นที่ธรรมะฐานสำหรับพระมหาโพธิ¹⁰

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังขกรรมวิธี

แผนผังจิตรกรรมฝาผนัง
 12 ห้องภาพ ภายในพระ
 อุโบสถวัดปทุมวนาราม

จิตรกรรมฝาผนังเรื่องสังฆกรรมวิธีวัดปทุมวนารามบริเวณช่องระหว่างหน้าต่าง 12 ห้องภาพเป็นจิตรกรรมที่เขียนอย่างภาพเล่าเรื่อง เป็นจิตรกรรมฝาผนังที่ได้รับอิทธิพลทางด้านมุมมองทัศนียภาพจากศิลปะตะวันตก มีองค์ประกอบที่ใกล้เคียงกับภาพถ่าย เขียนภาพด้วยวิธีทัศนียภาพสมจริง เน้นที่โครงสร้างสถาปัตยกรรมและภาพทิวทัศน์ที่มีสีเข้ม เช่น สีครามเข้มไปจนถึงสีดำ ในขณะที่ภาพบุคคลยังเป็นการเขียนในรูปแบบของจิตรกรรมไทยประเพณี มีการตัดเส้นเพื่อเน้นโครงสร้างของภาพมากกว่าการผสมสีเพื่อลงสายตา สร้างลักษณะต้นลึกให้ดูมีมิติ สร้างระยะใกล้ไกล มีจารึกเขียนด้วยหมึกบนพื้นสีทอง เป็นเสมือนคำประกาศหรือคำอธิบายเกี่ยวกับการทำสังฆกรรมให้สอดคล้องกับจิตรกรรมฝาผนังแต่ละห้องภาพ

ปัจจุบันจารึกได้ภาพบางผนังชำรุดจนไม่สามารถอ่านได้ บางผนังชำรุดสามารถอ่านได้ใจความบางส่วน และมีเพียงห้องภาพที่ 9 ที่มีเนื้อความสมบูรณ์ สามารถเทียบภาพได้กับพระวินัยบัญญัติที่จำแนกกิจการทำสังฆกรรมไว้ตามจำนวนพระสงฆ์โดยสรุป ดังนี้

1. *อปโลกนกรรม* หมายถึง กรรมที่ทำการบอกกันในที่ประชุม เป็นเพียงการหารือหรือตกลงของสงฆ์ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 1, 5 และ 6

จิตรกรรมฝาผนังตอน
อปโลกนกรรมภายใน
พระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

2. *อุโบสถกรรม* หมายถึง การลงอุโบสถทุกกึ่งปักษ์ สามารถทำได้ทั้งที่เป็นสังฆอุโบสถ คณะอุโบสถ และบุคคลอุโบสถ หรืออธิษฐานอุโบสถ เพื่อให้พระสงฆ์แสดงความบริสุทธิ์และรักษาศิลกขาบทครบถ้วน 227 ข้อ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 7, 8, 10 และ 11

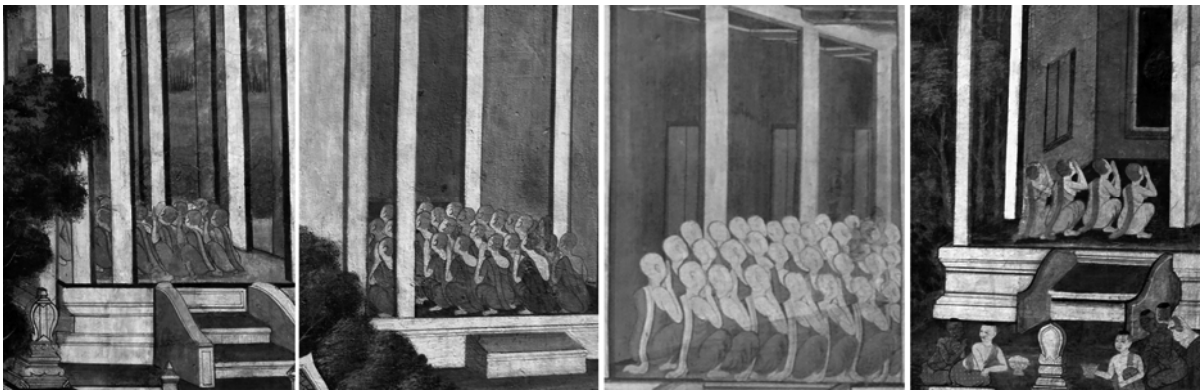
3. *ปริวาสกรรม* หมายถึง การสวดขอของพระสงฆ์ที่ต้องอาบัติ เพื่อยุ่มนานต่อจากอาบัติสังฆาติเสสเป็นหนึ่งในวินัยกรรมเพื่อชำระพระสงฆ์ให้บริสุทธิ์ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 3

4. *อัพภานกรรม* หมายถึง การสวดขอของพระสงฆ์ที่อาบัติ และได้ยู่มนานครบถ้วนแล้วคืนกลับสู่หมู่สงฆ์ ซึ่งการสวดอัพภานจะต้องมี

พระสงฆ์ครบองค์ 20 รูปเช่นเดียวกับการอุปสมบท ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 4

5. *เปลี่ยนบาตร* เป็นหนึ่งในวินัยกรรมที่พระสงฆ์ที่จะต้องละบาตรที่เก็บไว้แก่พระนวกะ (พระใหม่) เช่นเดียวกับการอธิษฐานบิณฑบาต การวิกัปบาตรและจีวร การปลงอาบัติ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 9

6. *กฐินกรรม* เป็นกิจของสงฆ์ในการให้ผ้ากฐินซึ่งหมู่สงฆ์ที่อยู่ในพรรษาพร้อมใจกันยกผ้าให้พระสงฆ์ แล้วกล่าวอนุโมทนาเพื่อขยายเขตทำจีวรให้ยาวออกไปจากเขตจีวรปกติ พระสงฆ์ที่จะเข้าร่วมในกฐินกรรมจะต้องมีอย่างน้อย 5 รูป ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังห้องภาพที่ 2 และ 12

บน : จิตรกรรมฝาผนังตอนอุโบสถกรรมภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

ล่างซ้าย : จิตรกรรมฝาผนังตอนอัฏฐานกรรมภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

ล่างขวา : จิตรกรรมฝาผนังตอนกฐินกรรมภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

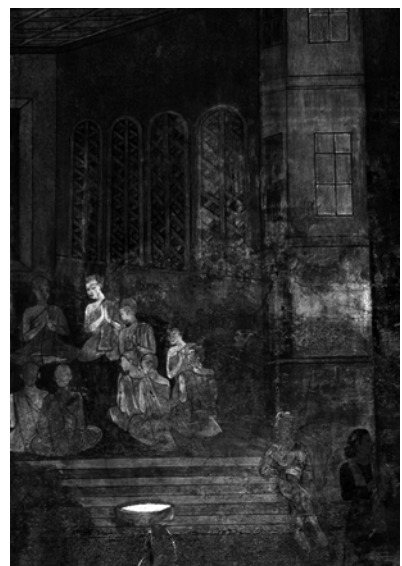
ซ้าย : จิตรกรรมฝาผนัง
ตอนปริวาสกรรมภายใน
พระอุโบสถวัดปทุมวนาราม
ขวา : จิตรกรรมฝาผนัง
ตอนเปลี่ยนบาตรภายใน
พระอุโบสถวัดปทุมวนาราม

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถของพระอารามที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างล้วนเขียนเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ พระสาวก และเรื่องราวเมื่อครั้งพระพุทธกาล รวมถึงเรื่องเกี่ยวกับการทำสังฆกรรมด้วย เช่น การอุปสมบท การลงอุโบสถ เป็นต้น

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่างภายในพระอุโบสถวัดบรมนิวาสเขียนเรื่องกิจพระสงฆ์และวันสำคัญในพระพุทธศาสนา มีภาพการทำสังฆกรรมเช่นเดียวกับที่วัดปทุมวนาราม มีขนาดและองค์ประกอบที่มีขนาดใกล้เคียงกัน เป็นภาพการร่วมกันลงอุโบสถของหมู่สงฆ์และการประชุมสงฆ์ อาจเป็นการปรึกษาหารือกันก่อนการทำอปโลกนกรรม

ซ้าย : อุโบสถกรรม
วัดบรมนิวาส
ขวา : อปโลกนกรรม
วัดบรมนิวาส

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่างภายในพระอุโบสถ วัดโสมนัสวิหารเขียนเรื่องการปลงอสุภกรรมฐาน และมีภาพสังฆกรรมเป็นองค์ประกอบร่วม ภายในจิตรกรรมผนังเหนือหน้าต่างซึ่งมีขนาดเล็กและระยะไกลเป็นภาพการประชุมสงฆ์ที่มีจำนวนพระสงฆ์ สันนิษฐานว่าอาจเป็นการอุปสมบทในมัชฌิมประเทศ และภาพการทำสังฆอุโบสถ

ซ้าย : การอุปสมบทในมัชฌิมประเทศ วัดโสมนัสวิหาร

ขวา : สังฆอุโบสถ วัดโสมนัสวิหาร

ล่าง : ภาพอุโบสถก่อผนังที่ป วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และการอุปสมบทภิกษุณี วัดมกุฏกษัตริยาราม ตามลำดับ

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่างภายในวิหารหลวง วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเขียนเรื่องพระราชพิธี 12 เดือน และมีภาพของสังฆกรรมเป็นองค์ประกอบร่วม อาคารที่มีการวาดอย่างสมจริง แตกต่างจากอุโบสถในจิตรกรรมจากวัดอื่นๆ ที่มักจะวาดภาพเป็นอาคารโถง

จิตรกรรมฝาผนังบริเวณช่องระหว่างหน้าต่างภายในพระอุโบสถ วัดมกุฏกษัตริยารามเขียนเรื่องพระภิกษุณีในครั้งพุทธกาล ปรากฏภาพการขออุปสมบท การครองจีวรที่มีรัดประคด นั่งกระหย่งแบบเดียวกับพระสงฆ์ตามพระวินัย

สังฆกรรมที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติเป็นประจำคืออุโบสถกรรม สมเด็จพระวันรัต วัดโสมนัสวิหารกล่าวถึงความสำคัญของอุโบสถกรรมไว้ในหนังสือแปลทำวัตรพระเข้าเย็น และแสดงวิธีทำอุโบสถของภิกษุไว้ว่า

ปาติโมกข์นี้ เปนปากเปนประธานอันยิ่งของบุญของกุศลทั้งสิ้น และเปนธรรมเจดีย์ควรเคารพนับถือศึกษาด้วยดี เพราะเปนภาสิตของพระพุทธเจ้าแท้ อนึ่ง ในปาติโมกข์นี้ ข้อใดที่พระองค์ทรงห้ามปรามไว้ไม่ให้ทำก็เว้นเสียไม่ทำ ไม่ล่วงละเมิดบัญชาของพระองค์ไป ประพฤติอย่างนี้ได้ชื่อว่ายังวาทิตศัลให้บริบูรณ์ด้วยดี ข้อใดที่พระองค์ทรงบังคับให้ทำตามหมดทุกอย่าง ประพฤติอย่างนี้ได้ชื่อว่ายังจาริตศัลให้บริบูรณ์ด้วยดี ผู้ที่มาประพฤติดำเนินวาทิตศัลและจาริตศัลให้

บริสุทธิได้ด้วยดีอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นอันศึกษาด้วยดีในปาติโมกข์นี้ และเป็นอันได้สัจจะเสวยได้บำรุงบำเรอพระพุทธเจ้าด้วย เพราะมา ประพฤติตามบัญชาของพระองค์บำรุงบำเรอผู้ใดที่จะเป็นบุญเป็นกุศลพิเศษ เลิศยิ่งกว่าบำรุงบำเรอพระพุทธเจ้านั้นไม่มีแล้ว เพราะพระองค์มีอาสวะกิเลสสิ้นแล้ว เป็นผู้บริสุทธิประเสริฐวิเศษยิ่งกว่าสรรพสัตว์หมดทั้งสิ้น เหตุนั้น เราทั้งหลายที่ปฏิญาณว่าเป็นภิกษุแล้ว พึงศึกษาประวัติดุริยคฤหัสถ์ด้วยดีในปาติโมกข์นี้เถิด จะได้ไม่เสียที่เกิดเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนานี้¹¹

จิตรกรรมฝาผนังที่วาดเรื่องสังฆกรรมวิธี โดยมากเป็นเรื่องของอุโบสถกรรมที่มีความสำคัญต่อพระสงฆ์จะต้องปฏิบัติทุกกึ่งปักษ์แม้ว่ามีเพียงรูปเดียว เพื่อป้องกันการอภัตินิยมนั้นเกิดเนื่องจากการละเลยการทำอุโบสถกรรม พระสงฆ์รูปเดียวที่ทำอุโบสถกรรมเรียกว่า อธิษฐานอุโบสถหรือบุคคลอุโบสถ พระสงฆ์ 2 รูป และ 3 รูปที่ทำอุโบสถกรรมเรียกว่า บริสุทธิอุโบสถหรือคณะอุโบสถ และพระสงฆ์ 4 รูปขึ้นไปทำอุโบสถกรรมเรียกว่า สังฆอุโบสถ

แม้ว่าความตื่นตัวของพระสงฆ์จะมีมากขึ้น มีจำนวนพระสงฆ์ที่เข้ามาบวชในคณะธรรมยุติกเพิ่มขึ้น และมีวัตรปฏิบัติที่ต้องการให้พระสงฆ์รักษาความบริสุทธิเป็นแบบแผนสำคัญ แต่ปัญหาความหมองมัวในสังคมพระสงฆ์ยังคงปรากฏ ดังที่ประกาศในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเอาผิดผู้ที่เข้ามาบวชแล้วกระทำความผิดวินัยชั้นปาราชิก ตลอดจนการละเลยการทำสังฆกรรมอย่างอุโบสถกรรมของพระสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นความผิดต้องอาบัติทุกกฏ การละเลยในการทำอุโบสถกรรมสันนิษฐานว่ามีสาเหตุมาจากการที่พระสงฆ์ยังขาดความรู้ในภาษาบาลี ขาดความเคร่งครัดต่อพระวินัยจนละเลยต่อการประกอบสังฆกิจที่จะต้องปฏิบัติเป็นประจำทุกกึ่งเดือน พระมหาฉัตรชัยกล่าวถึงความสำคัญของพระวินัยไว้ว่า

พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ก็เพื่อทรงวางระเบียบชีวิตและระบบสังคมในหมู่พระสงฆ์ได้เดินตาม เพราะสารัตถะหรือเจตนารมณ์ของพระวินัยที่แท้จริงก็คือ เพื่อการดำเนินชีวิตที่มีความสุข เนื้อหาเหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ เพราะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นเบื้องต้นมีชื่อเรียกอยู่หลายคำ เช่น พุทธศาสนา ธรรมวินัย นวักคัสตฤศาสน์ เป็นต้น ภายหลังถูกเรียกว่า “พระไตรปิฎก” ด้วยเหตุที่มีการเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนพระอภิธรรมเข้าไป¹²

อาจกล่าวได้ว่าพระวินัยเป็นเครื่องตัดสินความบริสุทธิของพระสงฆ์ และความบริสุทธิของพระสงฆ์นั้นแสดงถึงความเรียบร้อยดีงาม มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระอุโบสถที่จะต้องมีความเคร่งครัดในการวาง

แผนผัง กำหนดสีมา ความถูกต้องดังนี้จะส่งผลให้ฝ่ายบ้านเมืองมีความสงบเรียบร้อยได้เช่นกัน เนื่องจากความสัมพันธ์ของพระสงฆ์และประชาชนมีความสัมพันธ์กันในระดับของการสงเคราะห์และการอนุเคราะห์โดยมีประเพณีและการเทศนาเป็นสื่อเชื่อมโยง

บทสรุป

สภาพสังคมในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีการปรับเปลี่ยนไปในหลายด้านทั้งที่เกิดจากปัจจัยภายนอก เช่น ศักยสงคราม การเข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ และปัจจัยภายในของสถาบันพระสงฆ์ที่ต้องชวนหาความรู้ และมีทัศนคติต่อการเปิดรับวิทยาการต่างๆ

บทบาทของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 3 ส่งผลต่อแนวคิดในการดำเนินชีวิตของคนในสังคมผ่านการเทศนาที่เน้นในเรื่องของการรักษาศีล พระวชิรญาณเถระทรงพระราชนิพนธ์อุโบสถศีลภาทีกกล่าวถึงการรักษาศีลของคฤหัสถ์ว่ามี 3 ประการ คือ นิจศีล ได้แก่ ศีล 5 อุโบสถศีล ได้แก่ ศีล 8 และอธิเรกศีล หมายถึง ศีลที่สูงกว่านิจศีลและอุโบสถศีล¹³ บทบาทของพระสงฆ์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการเป็นนักเทศน์ให้ถูกต้องตามพุทธวจนะ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์จะต้องปรับตัวอย่างมากเพื่อรับกับสภาพสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลง ด้วยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศเปิดกว้างให้ชาวต่างชาติเข้ามาทำการค้า และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ พระสงฆ์ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนามีเพิ่มมากขึ้นและจะต้องอยู่ในระเบียบของบ้านเมืองร่วมกับรักษาพระวินัย

เอกสารจดหมายเหตุ รัชกาลที่ 4 พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีอย่างคาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย และพระภิกษุปาติโมกข์ศึกษาบท เป็นพระราชนิพนธ์ที่มุ่งเน้นให้พระสงฆ์มีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัย และทำสังฆกรรมอย่างเช่นสังฆอุโบสถเป็นประจำเพื่อตรวจสอบความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ และเมื่อพระสงฆ์รูปใดต้องอาบัติแล้วต้องประกาศตนในที่ประชุมสงฆ์ และจะต้องอยู่ปริวาสกรรมเพื่อออกจากอาบัติกลับคืนมาเป็นพระสงฆ์บริสุทธิ์ด้วยการสวดอัปภาณ

ความเข้าใจในเรื่องของการอยู่ปริวาสกรรมของบาทหลวง ปาลเลอแก้วซ์ ปรากฏในหนังสือเล่าเรื่องกรุงสยามที่บรรยายเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่จะปลีกตัวเข้าไปอยู่ป่าไว้ว่า

มีอยู่ระยะหนึ่งในระหว่างปีที่พระจะต้องปลีกตนเข้าไปในนาหรือในป่า เพื่อตั้งสติระลึกถึงอาบัติต่างๆ ที่ตนได้กระทำมาในปีนั้นๆ การปลีกตัวไปอยู่ในที่วิเวกนี้ กินเวลาราวสามสัปดาห์ ไปสร้าง

กระตือรือร้นไปไม่อยู่ และต้องเจริญภาวนาตลอดคืน ต่อรุ่งเช้าจึงจะ
กลับมาสู่อารามและจำวัดในกุฏิ¹⁴

พระสงฆ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะต้อง
เป็นผู้ใส่ใจศึกษาทั้งด้านพระธรรมวินัย ตลอดจนมีความเข้าใจในระเบียบการ
ทำสังฆกรรมต่างๆ ซึ่งแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์คณะธรรมยุติกาก็ได้รับการ
ยกย่องว่ามีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยสืบต่อมาแต่ครั้งที่พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงผนวชนั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิรูปพระสงฆ์
และการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในประเทศไทยด้วยหลักปฏิบัติ สมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงเรื่องการจัดการพระสงฆ์ของพระบาท-
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นการฟื้นฟูศาสนาส่วนที่บกพร่องของ
พระสงฆ์ไทยให้สมบูรณ์ ทั้งพระธรรมและพระวินัย¹⁵

ความเคร่งครัดในเรื่องของการทำอุโบสถกรรมในการทำสังฆกรรม
ภายในพระอุโบสถจึงมีความสัมพันธ์กันในเรื่องของพื้นที่และกระบวนวิธี ดังจะ
พบว่าการกำหนดเขตมหาสีมาของวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงสร้าง ขนาดของโรงอุโบสถมีความสำคัญต่อการทำสังฆกรรมทั้งสิ้นเพื่อให้
การทำสังฆกรรมนั้นๆ ไม่วิบัติไปด้วยปัจจัยต่างๆ ดังที่พระองค์ทรงผนวชซ้ำ
(ทัพหิกรรม) เพื่อให้มั่นใจในความถูกต้องตามพระวินัย

การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการทำสังฆกรรมด้วยจิตรกรรม
ฝาผนังนอกเหนือไปจากการถ่ายทอดด้วยตัวหนังสือเป็นการย้ำความสำคัญ
ของการอยู่ร่วมกันในสังคมพระพุทธศาสนา และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลง
ประเพณีใดๆ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การเขียน
จิตรกรรมฝาผนัง การจารึกอธิบายใต้ภาพ ย่อมเป็นผลให้เกิดทัศนคติเดียวกัน
ของพระสงฆ์และประชาชน ส่งผลให้การออกคำประกาศต่างๆ เป็นผลสำเร็จ
และพระสงฆ์สามารถควบคุมตนเองและหมู่คณะให้อยู่ในพระวินัยและ
กฎหมายบ้านเมือง หากมีผู้ละเมิด ผู้บังคับใช้กฎหมายบ้านเมืองจะเข้ามามี
บทบาทในการชำระคดีตามกฎหมายต่อไป

เชิงอรรถ

¹ “พระราชกระแสเรื่องให้ขุดสระที่ประทุมวันและสถาปนาพระที่นั่งประทุมภิรมย์,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, ไม่ปรากฏ จ.ศ., เลขที่ 365.

² “คำประกาศเทวดาลองยุค,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, จ.ศ. 1227, เลขที่ 142.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2548), 167.

⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, *จดหมายเหตุการณอนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), 612.

⁵ กรมการศาสนา, *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1* (กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2527), 185.

⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548), 85.

⁷ “ประกาศวิสุคามสีมา วัดโสมนัส วัดปทุมวนาราม วัดบุญศิริอำมาตย์ และวัดราชประดิษฐ์,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, จ.ศ. 1227, เลขที่ 153.

⁸ “กำหนดฤกษ์ก่อรากพระอุโบสถ และโยนนิมิตวัดปทุมวนาราม,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, จ.ศ. 1219, เลขที่ 17.

⁹ “พระราชกระแสเรื่องให้ขุดสระที่ประทุมวันและสถาปนาพระที่นั่งประทุมภิรมย์,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4, สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, ไม่ปรากฏ จ.ศ., เลขที่ 365.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹¹ วัดบวรนิเวศวิหาร, *ทำวัตรพระเช้าเย็น แลแสดงวิธีทำอุโบสถของภิกษุ* (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2537), 212.

¹² พระมหาฉัตรชัย มูลสาร, “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์มูลสรวาสตวาทวินยวัสดกับพระวินยปิฎก ศึกษาเฉพาะกรณีจีวรวัสดและกรรมวัสด” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 3-4.

¹³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *มหามกุฏราชานุสรณีย์* (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), 125.

¹⁴ ปาลเลอกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม* (นนทบุรี : ศรีปัญญา, 2552), 334.

¹⁵ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505), 57.

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

“กำหนดฤกษ์ก่อรากพระอุโบสถ และโยนนิมิตวัดปทุมวนาราม.” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4.

สำนักหอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ.

จ.ศ. 1219. เลขที่ 17.

“ประกาศวิสุคามสีมา วัดโสมนัส วัดปทุมวนาราม วัดบุญศิริอำมาตย์ และวัดราชประดิษฐ์.”

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. สำนักหอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. จ.ศ. 1227. เลขที่ 153.

“คำประกาศเทวดาลองยุค.” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. สำนักหอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. จ.ศ. 1227. เลขที่ 142.

“พระราชกระแสเรื่องให้ขุดสระที่ประทุมวันและสถาปนาพระที่นั่งประทุมภิรมย์.” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4. สำนักหอสมุดแห่งชาติ. สมุดไทยดำ. ไม่ปรากฏ จ.ศ. เลขที่ 365.

หนังสือ

กรมการศาสนา. *ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 1*. กรุงเทพฯ : การศาสนา, 2527.

กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *จดหมายเหตุการณอนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *มหามกุฏราชานุสรณีย์*. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. *รวมพระราช-
นิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เรื่องประชุมประกาศรัชกาลที่ 4.*
กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2548.

ฉัตรชัย มูลสาร, พระมหา “การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์
มูลสรวาสติวาทวินยวัสดุกับพระวินยปิฎก
ศึกษาเฉพาะกรณีจีวรวัสดุและกรรมวัสดุ.”
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาษา
สันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. *ความทรงจำ.*
กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย, 2505.

ทิพากรรวงศมหาโกษาธิบดี (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา.
*พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาล
ที่ 4.* กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง, 2548.

ประยูร อุลุชาฎะ. สีมากถา. กรุงเทพฯ : เมือง
โบราณ, 2540.

ปาลเลกัวซ์, มงเซญูร์. *เล่าเรื่องกรุงสยาม.* แปลโดย
สันต์ ท. โกมลบุตร. นนทบุรี : ศรีปัญญา,
2552.

วัดบวรนิเวศวิหาร. *ทำวัตรพระเช้าเย็น แลแสดงวิธีทำ
อุโบสถของภิกษุ.* กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช-
วิทยาลัย, 2537.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. 314-10421. “วัด
ปทุมวนาราม.”

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. “สมเด็จพระวันรัต (แดง) ผู้ให้
รณาดำราสีมากถา.” ใน *สีมากถา สมุดข่อย
วัดสุทัศน์เทพวราราม*, 161-163. กรุงเทพฯ :
เมืองโบราณ, 2540.